
Sulyok László

KÖLYÖKEMBER A FORRADALOMBAN

(Egy Nagy Imre Érdemrend-tulajdonos élettörténete)

I. rész

Újsághír: „Mádl Ferenc köztársasági elnök a miniszterelnök előterjesztésére tegnap az Országházban Nagy Imre Érdemrenddel tüntette ki Göncz Árpád volt államfőt, Darvas Iván színművészt, Méray Tibor író, újságírót, Juhász Attilát, a Pofosz Nógrád megyei elnökét és Lucza Béla 1956-os forradalmárt. Az érdemrendet szeptember 17-én alapította az Országgyűlés, és először most, a nemzeti ünnepen adták át.” (Népszabadság, 2002. október 24.)

Az öt kitüntetett közül három ismert személy, azonos nemzedék tagja: 1922 és 1925 között született. Göncz Árpád jogi doktorátust szerzett politikus, író, műfordító; Nagy Imre államminisztere, Bibó István perének másodrendű vádlottja, a rendszerváltó Magyarország első választott köztársasági elnöke. Darvas Iván, mint a legkedveltebb színészek egyike keveredett a forradalmi forgatagba, ezért 1957 és 1959 között börtönbüntetését töltötte, s csak 1963-ban engedték vissza a világot jelentő deszkákra; népszerűsége töretlen. Méray Tibor író, a Szabad Nép újságírójaként sokáig a személyi kultusz és a szektás politika egyik legszélsőségesebb kiszolgálója volt, 1954-től azonban publicisztikájával a szellemi-politikai erjedést szolgálta, s a forradalom leverése után Franciaországban telepedett le, két könyvet is írt az 1956-ban történekről.

A másik két kitüntetettéről nem szólnak a lexikonok; ők a forradalom és szabadságharc ifjú munkásrésztvevői, azoknak a diploma nélküli, szakmailag kvalifikált forradalmi derékhadnak a képviselői, akik szerte az országban az utcai események főszereplői voltak, fegyveres rendfenntartók és harcosok. Lucza Béláról annyit tudhatunk, hogy – mint sok más csepeli munkásfiatal - fegyvert fogott a Rákosi-diktatúra ellen, a fővárosba való második bejövetelük után a szovjet katonák elfogták, több társával együtt kivégezték, s őt is halottnak vélték; a Sors kegyelme folytán azonban életben maradt, de a két szemére megvakult.

A salgótarjáni Juhász Attila jóra való suhancként vállalt feladatot az események menetében a nógrádi megyeszékhelyen legnagyobb szerephez

jutott acélgyári nemzetőrök között, a Hadady-Hargitai csoportban. Öt évig raboskodott a Kádár rezsim börtönében, és tíz évre tiltották el állampolgári jogainak a gyakorlásától. Az ő emlékeit elevenítjük fel 1956 férfivá formáló, messze fénylő eseményeiről, illetve az azt követő megtorlás és megbélyegzettség keserű évtizedeiről.

KERESZTŰL A FELBOLYDULT ORSZÁGON

– Szinte gyerek volt még 1956 októberében: 18 és fél éves. Ebben az életkorban a legények lányok után kuncsorognak, nem közösségi problémákkal bajmódnak, és főleg nem játszanak forradalmat. Persze az ötvenes évek egészen más korszak volt, mint - mondjuk így - a normális idők; mindenféle szempontból más, és sokan szándékukon kívül, a pillanat hevében, a cselekvéskényszer parancsára váltak a társadalmi események szereplőivé vagy áldozataivá. Ön hogyan keveredett a forradalmi folyamatba?

– Az acélgyári DISZ-klub egyik vezetője voltam (*DISZ=Dolgozó Ifjúsági Szövetség, a Magyar Kommunista Párt ifjúsági szervezetének a neve – S. L.*), és, mint-hogy akkor volt a nagy Dunai-árvíz, az akkori szokásoknak megfelelően építő brigádot szerveztünk a Mohács melletti Homorúdra. Huszonhárman mentünk le Salgótarjánból. Angyalföldiek meg újpestiek voltak még velünk. '56 ott ért bennünket. Nem tudtuk, mi történt, azt azonban rögtön észrevettük, hogy valami nincs rendben, mert az építőtábor tisztjei elzárták előlünk a rádiót. Ez nekünk nem tetszett, szóvá is tettük... no, akkor hallottuk Gerő beszédét a rádióban. (*Gerő Ernő, a Moszkvából hazatért kommunista négyes fogat egyik tekintélyes tagja, a Magyar Dolgozók Pártja akkori főtitkára, az alig pár hónapja leváltott és általános ellenszenvnek örvendő Rákosi Mátyás utóda a párt élén. – S. L.*) Nem estünk pánikba, de azt mondtuk: gyerekek, mi nagyon messze vagyunk otthonról, ebben a helyzetben nekünk mindenáron haza kell jutnunk. Másnap egy pesti társaság el is indult, de gyorsan vissza kellett fordulniuk, mert a kiszemelt úton nem tudtak továbbmenni, már lövöldöztek. Ez a hír sem lepett meg bennünket, mert közel voltunk a jugoszláv határhoz, és már az éjszaka folyamán arra figyeltünk fel, hogy valamerre harckocsik mozognak a sötétben. Szóltam Csokinak (*a barna bőrű Márton Imre villanyszerelő beceneve, a forradalomban való részvételéért 13 év börtönbüntetést kapott, kiszabadulása után tragikus autóbalesetben hunyt el – S. L.*), nálam van a menetlevelünk, menjünk be Mohácsra, ott bemutatjuk a hatóságoknak, és irány haza. Így is tettünk. A táborban adtak útravalót, kenyeret, vaját, elkészöntünk. A mohácsi DISZ-bizottságon senki nem tudott semmit, teljes volt a káosz. Eltűnt a bélyegző, nem tudták érvényesíteni a menetlevelünket, nem mondhattak mást, menjetek

úgy, ahogy tudtok. Estefelé lementünk a kikötőbe, hátha indul Pest felé hajó. Az állomás irodájában ugyancsak nem tudtak semmit. Közben a városban épp egy óriási nagy tüntetés zajlott. A Duna-parton állt egy hatalmas szovjet emlékmű, három gépkocsival sem tudták ledönteni. A drótkötelek mindig elszakadtak. Horgonyzott ott egy osztrák hajó, a kapitányt kapacitálták, hogy segítsen, kapcsolja rá a hajóját az emlékműre, majd úgy ledöntik. De a hajóstiszt nem állt kötélnek: ő nemzetközi vizeken hajózik, ilyet nem tehet... Később, a börtönben tudtam meg a mohácsiaktól meg a környékbeliektől, lecsukták például a Berg Jancsit is, hogy azért nem boldogultak az emlékművel, mert rop-pant erőre fabrikálták, vasúti síneket építettek be az anyagába, állítva.

Végül sikerült egy hajóra feljutnunk. Se pénzünk, se kajánk. Szerencsére a kapitány és a személyzet nagyon rendes volt. Nem baj, fiúk, nálunk van kaja, a pénz meg nem érdekes. Adtak reggelit, ebédet. Budafokig hoztak fel. Délután egy óra felé lehetett, gyalog mentünk át Pestre. Sok ellenőrzésen kellett átverekedni magunkat. Az összes hídnál orosz meg magyar katonák strázsáltak, akkurátusan belenéztek a bőröndjeinkbe. Az egyik orosz el akarta venni a piros nyakkendőmet, szép bordás, színjátészós nyakkendő volt, nagyon tetszett neki. Szóltam a vele együtt posztoló magyar katona srácnak: mondd meg a haverodnak, nehogy el próbálja venni a nyakkendőmet, mert szükségem van rá; különben is, '45-ben az elődei elvitték a családi rádióinkat, és azóta is hozzák vissza. Úgyhogy visszakaptam a nyakkendőmet.

A Keleti pályaudvaron szétszakadt a társaságunk. Tizenegyünknek sikerült felülnünk egy nagyobb fajta vöröskeresztes autóra, olyan mentőféltre. Mások is ültek rajta. Pesten akkor már nem csak kommunista iratokat, hanem könyveket is égettek, az egyenruhákról letépték a csillagokat, fegyveres csoportok szerveződtek, és véges-végig lőttek. Például Budán összefutottunk egy karhatalmista csoporttal; mindenáron azt akarták, álljunk be közéjük, harcoljunk mi is; de hát nekünk haza kellett mennünk, otthon nem tudtak semmit rólunk, vártak bennünket nagyon, és mi sem tudtuk, mi van otthon.

Kerepestől újra gyalog mentünk tovább, a vasút mentén. Éjszaka Turán aludtunk, hajnali öt felé ébredtünk. Ott találkoztunk, a váróteremben, egy 14 év körüli kisgyerekekkel, a kezében egy 7,65-ös pisztoly. Csoki elvette tőle, nem való az neked. Turáról gyalog mentünk Hatvanba. Ott aztán szerencsénk volt. Pest felé a vonatok már csak Gödöllőig jártak, Tarján felé viszont esetenként még közlekedtek. Szegény Tompa Pufi, a színész ott dühöngött a hatvani váróteremben, hogy neki márpedig Miskolcra kell mennie, mert... nem tudom, miért... biztosan fellépése lett volna... Az egyetemisták és főiskolások nagy része akkoriban ment haza, tele volt emberrel a vasútállomás. Elajándékoztam a melegítő fölsőmet. Örökbe adtam egy Debrecenből utazó egyetemista kislánynak. Könnyesen volt öltözve, csak amit a sietségben

hirtelen magára kapott, az volt rajta, meg talán nem is nagyon gondolkozott, mert nap közben meleg volt, este meg majd megfagyott szegény.

Amit akkor mi Pesten láttunk, az nagy hatást gyakorolt ránk. A legtöbbször... Miért?... Igazán miért is?... Őszintén megmondva: mi nem nagyon szerettük az oroszokat... És mi volt az első követelés: az oroszok menjenek haza.

– Annak ellenére, hogy – mint tanították velünk egészen az 1989–1990-es módszerváltásig – ők szabadították fel az országot, ők hozták el nekünk az új, szebb élet reményét? Kissé érthetetlen a számomra, így utóbb is, hogy „kis Moszkva” ifjúsága, a salgótarjáni munkásfiatalok nem szerették az oroszokat. A kommunista érában itt minden mértékadó ember mást mondott. Ilyen szellemi közegben aztán nem is nagyon mertünk az ellenkezőjére gondolni, legfeljebb a fehér asztal mellett, szűk ismeretségi körben, akkor is jobbra a nyolcvanas évektől.

– Az egy dolog. De mondja meg nekem, ki szereti a kényeszt, a hazugságokat. Az iskolában úgy kezdődött az énekóra, hogy kommunista mozgalmi dalokat kellett énekelnünk. Olyanokat, mint például: Százezer évig éljen Mao ce-tung, meg: Rákosi Mátyás népünknek erős bástyája. Egy nyolcadikos gyerek, akinek az elméje kezd kibontakozni, nem szereti a béklyókat... én meg különösen nem. Ellenben nagyon szerettem olvasni. Édesapámnak több ezer könyve volt. Megvolt a Révai lexikon, én valójában abból tanultam a történelmet. Abban benne volt Trianon, a szabadságharc 1849-es leverése, tehát elég jól tudtam, miket követtek el az oroszok ellenünk a történelemben. Ezekből az információkból leszűrtem: én őket nem szeretem, és büszke voltam arra, hogy magyar vagyok. Nem azért, mintha másokat lenéztem volna... Később a gyerekeimet is így tanítottam... Szóval '56-ban ezek az érzések feltörték az emberben... Az iskolában én annyira nem tanultam az oroszot, hogy csak azt tudtam belőle: „repka” meg „Sto eto brekacs? Eto kutykuruty.” Szóval ilyen hülyeségeket. Meg is mondtam Borovicényi Nandi bácsinak, az orosz tanárunknak, aki a hadifogságban tanult meg oroszul, hogy én ezt a bikkfanyelvet nem tanulom. Következésképpen olyan buta voltam oroszból, mint a csizmaszár. Mégis hármásra vizsgáztam. No, de hogyan? Úgy, hogy Nandi bácsi mindenkinek kiosztotta a tételszámokat, mellé három sort oroszul, és ránk parancsolt, hogy ezt tanuljuk meg, és mindegy, milyen tételt húzunk, akkor is ezt mondjuk be. Én a 12-es sorszámot kaptam. Húztam valamit, és bementem a 12-es tételszámot, mert, ahogy Nandi bácsi mondta, én voltam a 12-es... És akkor még valami szót is tudtam ragozni hozzája, szóval így lett meg a közepes osztályzatom.

– Az érzés, amiről beszél, az enyém is. Mintha a saját nagybátyoni környezetemről szólna. Ha nem is hangoztathatták nyíltan, sokan nem szerették és

nem is tanulták az orosz nyelvet, következésképpen nem szimpatizáltak a szovjetekkel sem. Csakhogy ez a kommunista kirakatokban nem látszott, sőt azokban a visszájára fordították... Oroszellenessége vitte a forradalmárok közé?

- Ezt kizárólagosan állítani túlzott leegyszerűsítés lenne. Mint a legtöbb ember esetében. A forradalom óta sokoldalúan bizonyították már a történészek: rossz volt az egész addigi, akkori magyar politika. És az ötvenes évek közepén már kezdtek felszínre kerülni a hibák, a törvénytelenések, az, hogy mit művelt az ÁVO, a Rákosi-klika, miért kellett a kivégzett Rajkékát újratemetni. *(Rajk László belügyminisztert és társait egy koncepciós per megkoronázásaképpen 1949 októberében végezték ki, s 1955 őszén jogilag, 1956 tavaszán politikailag rehabilitálták, majd Rákosi júliusi menesztését követően október 6-án újratemették. – S. L.)* A különféle reakciókból és lábra kapott hírekből pedig mindenki rájöhetett, hogy itt óriási hiba van. Hiába mondják, hogy nálunk legfőbb érték az ember. No de meddig az, amíg kiszolgálja a pártot? Rengeg megválaszolatlan kérdés merült fel akkor az emberekben. Ebben a helyzetben könnyű volt kihasználni a hiszékenységüket a különböző politikai erőknek, csoportosulásoknak. Az emberek hittek a forradalomban, s becsülettel, tisztán álltak helyt. A kezdetén persze történtek atrocitások, lopások, rongálások, mert egy csapásra megszűntek a kommunisták által vezetett közigazgatási intézmények. A városok, falvak nemzetőrségét, a gyári őrségeket éppen e miatt, az erőszak, a fosztogatások megakadályozása céljából hozták létre országszerte. Nem szabad megengedni, hogy egy gyárat szét-hordjanak. Rend is lett. Az acélgyár területén egyetlen pofon sem csattant el... Csak amit én adtam az egyik szemtelen fiúnak... Vérig sértett... Elmesélem... Kijárási tilalom volt, sötét éjszaka, igazoltattunk. Légy szíves, mutasd az igazolványodat, mondtam neki udvariasan, erre ő elküldött a kurva anyámba. No akkor adtam azt a pofont. Nem azért, mert fegyver volt nálam. Azért vágtam oda, mert apa nélkül nőttem fel, és az anyámat én nagyon-nagyon szeretem, nekem ennél, ha őt bántják, nagyobb sértés nincs... Az ilyen szóért minden körülmények között szájon kapom az illetőt.

AZ APA REJTÉLYES HALÁLA

- Hogyan maradt magára az édesanyja?
- Különös körülmények között... Először azonban a családot mutatnám be egy kicsit... Édesapám családja pásztói, az ő apja, tehát a nagyapám jött el a Salgótarjáni Acélárugyárba dolgozni, attól kezdve számítjuk magunkat acélgyáriaknak. Mindnyájan itt dolgoztunk a gyárban, a nagybátyám, az

apám, a feleségem, én is. Édesanyám tiszafüredi parasztcsaládból származik, házassága révén keveredett Salgótarjánba. Édesapám villanyszerelő volt, jól beszélt németül, egyetemre is járt, mérnök szeretett volna lenni. De nagyapám halála és anyagi okok miatt abba kellett hagynia a tanulást. Heten voltak testvérek, ő volt a legidősebb fiú. A szociáldemokrata párt tagja volt, s minthogy kitűnően festett, ő festette például azt a kalapácsos embert, a szocdem párt emblémáját is, melyet 1945 után sokáig lehetett látni az acélgyári kultúrotthonban. *(Juhász Attila lakásának falán ma is őriz két képet az édesapjától; ügyes munkák. – S. L.)* Nemsokára az acélgyárban fuzionált a két munkáspárt, a szocdem és a kommunista, és édesapám így került a kommunista pártba. Nagyon jó kontaktust tudott kialakítani az emberekkel, ezért kinevezték a párt megyei propaganda irodáján helyettes titkárnak.

Sajnos tragikus véget ért, ő is... mint a földműves nagyszüleim, akiket villám csapott agyon, kinn a mezőn... Tízéves voltam. A családon belül úgy tartják, hogy apámat megölték, mert elég sok hamis dologra fényt derített. Közismert, hogy a világháború után a pénz elértéktelenedett, és az acélgyár is áruval fizetett a partnereinek. Sokan jártak faluzni, virágzott a cserekereskedelem. Az ipari árukért mezőgazdasági termékeket adtak. És ezek körül történtek a sítolások. Szóval apám olyan dolgokat fedezett fel, amelyek ha kitudódnak, sokakat szorult helyzetbe hoznak. Sokan féltek tehát. Aztán eljött az a szerencsétlen este, 1947 októberében. Apám Karancsaljára ment gyűlést tartani egy kis, 100-as Csepel motorral. Már jött visszafelé, amikor a régi tarjáni hegyen, abban a nagy S-kanyarban, ahol egy raktár is van, a hivatalos verzió szerint gyorsrajtás következtében nekiment egy kőrakásnak, és meghalt... A nagynénéim egyértelműen állítják, hogy hátulról fellökték. Állítólag egy katonai dzsippel, mert a fejének a hátsó része teljesen el volt darálva. Amikor temették, fel is kellett kötni, mesélte az egyik nagynénéim, úgy szét volt ütve. A hivatalos magyarázat mindenesetre kétkedésre, szóbeszédre ad okot. Mert ha valaki nekijajt egy kőrakásnak, és lerepül a motorról, annak az eleje is sérül, érdekes módon apámnak pedig csak a háta sérült meg. Tovább erősíti a gyanút, hogy édesanyám az eset után három hónapig nem tudott elhelyezkedni. Apám korábbi pozíciója ellenére. Abból a liliputi kiállításból éltünk, amit még édesapámék csináltak az acélgyárban. Rengeteg kisvonatot, mozdonyt, vagont és másokat fabrikált, abból éltünk. Aztán édesanyámat csak felvették a gyárba, takarítónőnek. Elszégyellhették azonban magukat, mert nem sokkal utána áthelyezték laboránsnak, és onnan, a laborból ment nyugdíjba.

– Milyen gyerekkora volt? Mennyire számított jó gyereknek?

– Eleven gyerek voltam, nagyon szerettem sportolni. Amíg édesapám élt, kitűnő tanuló voltam, a halála után visszaestem a tanulásban. De nem voltam szófogadatlan gyerek. Édesanyám két műszakban dolgozott, s amit rám bízott, azt teljesítettem. Mint minden gyereknek, nekem is voltak kielégéseim, de mindig tudtam, hol a határ. A baráti körömből mindenki ment középiskolába, csaltak engem is nagyon, de én inkább villanyszerelőnek mentem, mert nehezen éltünk, és édesanyámat akartam segíteni. Igaz, nekem az esztergályos szakma tetszett, mert olyan szép munkákat csináltak az esztergapadon, ott azonban gyorsan betelt a létszám. Nagy Béla bácsi, az iskolaigazgató javasolta az ÉMÁSZ-t, az áramszolgáltatónál még volt hely. Így kerültem a villamos szakmába, melyet aztán igencsak megszerettem. És voltak élményeim is. Az egyik balul is kiüthetett volna. Volt egy mesterünk, László bácsi, rettentő kemény ember, nagyon fogott bennünket. '53-ban divatozott a jampi frizura, a nagy haj, állandóan a sérónkat igazgattuk. Egyik-másik tanuló társamnak kilógott a felső zsebéből a nagy műanyag, színes, nyeles fésű. Az öreget bosszantotta az állandó frizuraigazgatás, és egyszer rettenetesen begurult. Elküldött mindnyájunkat a közeli fodrászhoz, s azt mondta, holnap kopaszon jön be mindenki. Nekünk ez nem tetszett. Nagyon jó, összetartó társaságunk volt. Másnap úgy mentünk munkába, hogy semmi nem történt. Kerültük az öreget. A harmadik nap elmentünk az iskolába, és azt terveztük, hogy ha a munkahelyen le akarják vágatni a hajunkat, sztrájkba lépünk. Meghallotta ezt Nagy Béla bácsi, aki akkor már az ipariban igazgatott, és azzal fenyegetett meg, ha sztrájkolunk, kirúgnak az iskolából, és elvitetnek a javítóintézetbe. Nagy dilemma előtt álltunk. Végül úgy tört meg a jég, hogy egyikünk, Károlyi Gyuri egyedül elment a fodrászhoz, és tövig levágatta a haját. Ezután már nem volt mit tenni, sorban elszállingóztunk mi is, én hetediknek vagy nyolcadiknak. Utána minket gúnyolt az egész iskola, a mesterünk is röhögött, egész héten, amikor meglátott bennünket. De szó mi szó, az öreg jól megtanította a szakmát nekünk.

1953-ban halt meg Sztalin. Mindenki kétségbe volt esve, mi lesz most velünk, meghalt Sztalin apánk. Baglyason akkor szereltük le a rézvezetékeket, cseréltük ki alumíniumra, még a távvezetékekről is, mert annyira nem volt színesfémje az országnak. Sztalin temetésekor megszólaltak a vonatsípok, a gyári dudák és szirénák, mindenkinek meg kellett állni, némán, mozdulatlanul. Nekünk az oszlop tetején kellett vigyázzban állnunk, egy percig.

A szakmát 1954-ben szereztem meg. Részt vettem a faluvillamosításban. Szereltünk olyan faluban, ahol még a háború előtt beszédtek a pénzt, de csak akkor villamosítottak... „Családi munkahelyünkre”, az acélgyárba 1955-ben kerültem.

A GYÁRI ŐRSÉG NAGY „BŰNEI”

– A Salgótarjáni Acélárugyárban a fegyveres gyári őrség mellett szerveződött meg a Hadady Rudolf és Hargitai Lajos által vezetett gyári nemzetőri fegyveres csoport, hogy a rendet minél biztosabban lehessen fenntartani a nagy területű acélgyári kolónián. Milyen feladatokat látott el a mintegy harmincfős Hadady-Hargitai csoportban?

– Arra kellett vigyáznunk, hogy semmiféle rendbontás, atrocitás ne legyen az acélgyár és az acélgyári kolónia területén, a vasúti rámpától a Zagyva-rakodóig. Az acélgyárnak külön ivóvíz- és áramellátása volt, őriztük a kútházi kutakat, a trafókat. Bent a városban pedig már egy másik csoport, Deme Attiláék vigyáztak a rendre. Csodálatos nemzetőrségük volt... No, ezt nem tudták megbocsátani az elvtárs-urak. Akik az első, számukra kellemetlen megnyilvánulásra elsöpörtek innen, és a város itt maradt vezetés nélkül. Elmentek a közigazgatás, a rendőrség vezetői, az ávósok felszívódtak, mint szivacsban a víz, a párttitkárok Csehszlovákiába disszidáltak. Később aztán minket azért ítélték el, mert mi, a szemükben, hazaárulók voltunk. Hát ők micsodák voltak? Akik fejvesztve hagyták el az őrhelyüket. Ők hősök voltak? Akkor merészkedtek vissza, amikor már itt voltak az oroszok. Bizony mondom, nem tudták elviselni saját gyávaságukat. Ezért akarták mindenáron, hogy felakasszanak közülünk valakit, mint ahogy nem sokkal a mi ítéletünk után felakasztották azt a két szerencsétlen pásztoi magyar embert.

– Két mártírsors adódott az acélgyári csoportban is. A már említett két vezetőt 1956. december 13-án, a hivatalos verzió szerint, a hугyagi Ipolyparton szökés közben agyonlőtték. A 28 éves Hargitai műszaki egyetemet végzett mérnök tanár volt, „ingatag értelmiségi”, a 33 éves Hadady üzemi szerkesztő, fordító. Az Erdélyből származó Hadadyról azt terjesztették, hogy a háború alatt SS-tisztként szolgált. Mit tudtak erről a gyári nemzetőrség tagjai?

– Ostobaság, amit terjesztettek. Mindketten benne voltak a gyári munkástanácsban. Lajos volt a gyár energetikai főnöke, Rudi pedig műszaki fordító, több nyelven beszélt. Rudinak annyi köze volt az SS-hez, mint ahogy az igaz, hogy én horthysta főhadnagy voltam. Mesebeszéd, szemenedett hazugság. Ha SS lett volna, annak nyoma lett volna a boncolási jegyzőkönyvben, melyet a Kádár-rendszernek készítettek. Abba be volt írva minden: itt van szemölcs, ott van szemölcs. Amikor a társadalmi-politikai változások már lehetővé tették, ezt a képtelen állítást Sáríka, a Rudi felesége kikérte magának. Ez ugyanolyan humbug, mint ahogyan Kádárt istenítették, hogy letépték a körmeit. Csakhogy Kádár így lett hős,

Rudi meg SS-tiszt. E torzítás mögött az húzódik meg, hogy bizonyítaniuk kellett, Magyarországon nem a munkásság, nem a parasztság, nem az értelmiség kelt fel az elnyomó kommunista rendszer ellen, hanem a piszkos nyugati érzelmű fasiszták, a kapitalisták, a bárók meg a grófok. Kádárék három-négyszázezer embert hurcoltak meg, közel 35 ezer embert börtönbe csuktak, internáltak a munkástanácsok embereit, több mint négyszáz embert kivégeztek. Az volt a céljuk, hogy bűnhődjön mindenki, aki a forradalomban valamiképpen részt vett, és ezt örökre jegyezze meg. Ez az eljárás hasonlított a sötét középkorra meg a sztálini rögeszmékre.

– Hivatalosan 1989. január végétől tudjuk, az emlékezetes Pozsgay-interjú óta, hogy 1956 őszén Magyarországon nem ellenforradalom zajlott, hanem népfölkelés volt, majd az idő és a változások haladásával ebből fejlődött ki a mai szóhasználat, melyet a magyar társadalom többsége egymás között mindig is vallott: forradalom és szabadságharc. Milyen célért küzdöttek az acélgyári munkásemberek?

– Függetlenséget akartunk, többpártrendszert, ami 1945 után néhány évig volt az országban. Ezen az alapon akartunk választott parlamentet, demokráciát... Hogy ne nézzék az embert olyan hülyének. Mert állítom, a Rákosi-rendszer alatt jobban ki voltak zsákmányolva az emberek, mint akármelyik kapitalista országban. Nálunk a dolgozónak nem volt joga. Nekünk teljesen mindegy volt, hogyan nevezik azt a rendszert, amelyik majd a küzdelmünk eredményeképpen létrejön, szocializmus vagy kapitalizmus, azt tartottuk a lényegesnek, hogy demokrácia legyen, és viszonylagos jólét. Ezekről a kérdésekről beszélgettünk egymás között, és rájöttünk, valamennyien ugyanabban a cipőben járunk, ugyanúgy gondolkodunk, ugyanazok a fő követeléseink... Amikor most erről beszélgetünk, óhatatlanul felvetődik Ausztria fejlődése. Semmivel sem volt jobb helyzetben, mint Magyarország, de az osztrákoktól 1955-ben kimentek az oroszok, és nézze meg, hol tartanak ma!... Szóval ennyit a két rendszer közötti különbségről.

– Említette a pásztoiakat. Ezek munkatársak, cimborák voltak, munkásemberek. Öt közül kettőt kivégeztek. Azért loptak gyutacsot, huzalt a mátraszőlősi kőbányából, hogy felrobbantsák a Kövicses patak Pásztó melletti vasúti hídját, így akadályozva meg a salgótarjáni forradalmár fiatalok Szovjetunióba történő szállítását. Nem gyerekes dolog volt ezt gondolni, ilyesmit feltételezni? Hiszen azóta annyiszor hallhattuk már, egyes történészek külön is a szánkba rágták: 1956-ban a szovjetek nem hurcoltak el senkit Magyarországról, ugyanúgy nem, hangsúlyozták részint párhuzamos bizonyítékként, mint 1849-ben.

– Miért lett volna gyerekes dolog. A magyar fiatalok Ungvárra való elhurcolása nem egyszerű beszédtema volt, hanem kőkemény valóság. Erről

sokat tudnának beszélni a debreceniek, akikkel a börtönben ismerkedtem meg, közülünk pedig Berecz Dezső, aki Sátoraljaújhelyen ült, ahol akkoriban a fiatalkorúak börtöne működött. Dezső több olyan fiatallal találkozott, akit Szovjet-Kárpátaljáról hoztak vissza az együttműködő magyar-szovjet hatóságok. Persze, hogy foggal-körömmel tagadták. Ez leleplező tény, feketén-fehéren megmutatja a szovjet és az azt kiszolgáló magyar kommunista rendszer valódi arcát. S éppen a nagy nemzetközi felháborodás meg tiltakozás ellenére hozták vissza őket. Maguktól nem tették volna soha. Persze, hogy mindenkit visszahoztak-e, vagy többen a Gulágra is elkerültek, netán valakiket fel is akasztottak, azt egyelőre nem tudjuk.

– No, de Salgótarjánból hogyan vitték volna ki az elfogott forradalmárokat, a restaurált kommunista rendszernek behódolni nem akaró munkásfiatalokat? Délnek menve távolodunk, Somoskőújfalu felé rövidebb az út az akkori Szovjetunióba, de ott van mindjárt a szlovák határ.

– Miért vitték volna Somoskőújfalun keresztül őket? Rövidebb, vagy nem rövidebb, az ilyenkor nem számít. Hatvanon át elvitték volna őket valamelyik magyarországi gyűjtőtáborba, és ha összegyűlt a szállítmány, irány velük kifelé. Az oroszoknak mindig kellett az ingyen munkaerő. A pásztóiak pontosan tudták ezt, és azt akarták, hogy innen, a mi vonalunkról ne vigyenek ki senki emberfiát.

– Nehezen értem meg, hogy önt a rendfenntartásban játszott szerepéért a Budapesti Katonai Bíróság – mint rögtönítélő bíróság – tíz év börtönre ítélte. Nem látom az igazi okot. Nem hallgat el valamit előttem? Valami súlyosat...

– Hát igen... követtünk el dolgokat. A mi fegyveres csoportunknak voltak például olyan húzásai, hogy Darázsékat (*a salgótarjáni kádárista karhatalmista csoport vezetőjét Darázs Istvánnak hívták – S. L.*) a megyeházán teljes egészében leszereltük. Történt ugyanis, hogy bejelentés érkezett: a megyeházán dolgozó baloldaliak, ezek a kommunistának titulált egyedek fegyveresen szervezkednek. Erre megszálltuk az épületet, elfoglaltuk. Való igaz, akkoriban működött a megyetanács épületében egy kalóZRádió, de pontosan nem tudtuk, honnan adják a híreiket. Amikor elfoglaltuk a megyeházát, Ponyi Gyuszival meg Ponyi Józssival az első emeleten megtaláltuk a rádiózt. Rögtön kiharancsoltuk a rádiószobából, és összeszedtük a tuneleket meg az egyéb, szükséges hozzávalókat, mert tisztában voltunk azzal, ha nincsenek csatlakozók, akkor nincs rádió, semmi sincs. Közben a többi bajtársunk lefegyverezte a földszinti őrséget, összeszedte a fegyvereket. Ezután a vezetőink tárgyalni kezdtek, és megegyeztek az ő vezetőikkel, hogy a pufajkások visszakapják a fegyvereiket, és velük közös őrséget adunk a megyeházán. Így is volt rövid ideig.

Másik kiélezett helyzetünk, amikor telefonon értesítést kaptunk, hogy Karancslapujtón zsidánykodnak, rabolnak valakik. Tarjától a második falu, pár kilométer. Kimentünk. Velünk volt Hadady is. A lapujtői bányászoknak is volt fegyverük. Lesben álltunk a kukoricásban, Rudiék fehér zászlóval integettek a megadott ház felé, tárgyalni akarunk. Múltak a percek, semmi, a feszültség nőtt. Ott tényleg egy szőke hajszálon múlt, hogy nem került sor lövöldözésre. Végül elfogadták az indítványunkat. Kijöttek a gyárból Magos Béla bácsiék, ő volt az acélgyár központi munkástanácsának az elnöke, kijött Szabó Ervin, a megyei nemzeti bizottság tagja, aki később a megyei munkástanács elnöke lett, és a lapujtői kastélyban kitérítették az esetet. Tisztázódott: provokáció volt az egész.

Fegyverrejtegetés is szerepelt az ellenem felhozott vádpontok között. Ugyanis októberben, amikor először jöttek be a városba az oroszok, és felszólítottak bennünket, adjuk le a fegyvereket, nem adtuk le. Majd elmentek, mi meg, vagy tizenöten, részint rejtőzködésképpen is, kimentünk három napra Pécskőpusztára, hogy azért se adjuk le a fegyvereket. November 4-e után viszont, amikor másodszor jöttek be az oroszok, már engedelmeskedni kellett, akkorra eldőlt... De csak azokat a fegyvereket adtuk le, amelyek papíron szerepeltek, a többit eldugtuk. Nekem is megmaradt a 7,65-ös pisztolyom. Egész viselkedésünk, minden akaratum és cselekedetünk a Szabad Európa Rádió adásainak a hatására történt. Ezek állandóan azt hangoztatták, hogy márciusban újra kezdjük, és ettől a jelszótól, a MÚK-tól rettenetesen félték Kádárék. Egy zabszemét nem lehetett volna beléjük verni. A hatalmát visszaállító kommunista egypártrendszer végül az erőszakos megoldás mellett döntött: országosan lefejezték a munkástanácsokat, leszerelték a nemzetőrsegeket, megszervezték saját fegyveres alakulataikat, belelőttek a tüntető tömegekbe, vagyis nem lehetett tenni semmit. Minden a megfélemlítésre ment ki. Amiket Kádárék tettek, azokat csak az olyan emberek csinálják, akik nagyon félnek. Halálbüntetéssel fenyegették meg a munkásokat, ha sztrájkot szerveznek, vagy abban részt vesznek. Ez volt a proletárdiktatúra igazi arca!

KÁDÁRÉK IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSA

– A szovjeteket kiszolgáló kommunisták felülkerekedése után kezdődött a megtorlás. Az acélgyári fegyveres csoport tagjai közül többen – Hrabecz Gyula, Tóth Gyula, Enreiter Béla, Ziegler György, Girtl Ferenc, Deák László, Fancsik György - külföldre menekültek. Juhász Attila miért nem tartott velük?

– A MÚK miatt. Néhányan elég elhivatottak voltunk, és azt mondtuk, gyerekek, megvárjuk a márciust, aztán majd meglátjuk, mi lesz. A másik, és

nekem talán a legfontosabb ok mégis az volt, hogy nem akartam egyedül hagyni az édesanyámat. Meg aztán sokat beszélgettünk egymás között arról, hogy végül is mi nem tettünk semmi törvénybe ütközőt, miért menekülnénk. Éppen ezért még álmodni sem mertünk volna arról, hogy ilyen nagy atrocitásoknak leszünk kitéve... Persze, visszagondolva az akkori időkre, biztos megmenekülhettem volna, de tudja, hogy van ez... ha az embernek elvei vannak, ha hisz az igazságában... Az acélgyárban Csernák Viktor alakította meg a KISZ-t (*Kommunista Ifjúsági Szövetség – S. L.*). Még a forradalom előtti DISZ-ből ismertem őt, ott is vezető pozícióban volt. Megkeresett, kért, lépjek be én is. Mi az a KISZ? – kérdeztem vissza, megválaszolta. Kik lesznek benne? – tudakolództam tovább. Neveket említett... most nem akarom ezeket idézni. No, Viktor, mondtam erre, ha ezek az emberek lesznek a KISZ-ben, akkor nekem ott nincs helyem. Később egyszer még kísérletet tett a beszervezésemre: gyere; ha jössz, nem lesz különösebb problémád. Nincs nekem problémám, válaszoltam neki. Később aztán ezt is a szememre hányták: nem volt hajlandó belépni a KISZ-be!

– Mikor kezdte érezni, hogy mégiscsak el kellett volna mennie?

– November vége felé már ébredezett bennem egy kis érzés, hogy itt nekünk is bajunk lesz. Hallgattuk a híreket, a Kossuthot, a Petőfit, a postán keresztül jött a néprádió adása, tehát hallottuk, hogy országszerte letartóztatások vannak. Mondtam is Vics Antinak, készülj te is. Anti testi-lelki jó barátom volt... Próbáltam lelkiekben felkészülni a várható eseményekre. Szóltam édesanyámnak: anyu, ne essél pánikba, ha valami történik velem, majd megtudod, mi lesz. Hadady Rudiék december 13-án eltűntek, csak később jött a hír, hogy találtak két holttestet az Ipolyban... És a gyárban is figyeltek bennünket, volt nemzetőrök. Nézték, kivel állunk le beszélgetni, merre megyünk. Én nagyon szerettem síelni. 1957. január vége felé a síszakosztállyal mentünk a Mátrába, s fent a hegyekben megállítottak bennünket a pufajkás járőrök. No, gondoltam, engem keresnek. Fel is álltam, szóltam az egyik srácnak, vidd haza a cuccomat anyámnak. A fegyveres meg azt mondja: ja, maguk sportolók, akkor mehetnek. Én meg egy darabig álltam ott nagy hülyén, értetlenül.

– Mikor tartóztatták le?

– Április 12-én este. Aznap délután már kerestek. Kerek bácsinál csináltattam egy nagyon szép öltönyt, próbálni mentem Vics Antival. Kerestek a pufajkások, mondja a szabó. Tűnj el, édes fiam, míg nem késő. Gyorsan elköszöntem az öregtől, és mondtam Antinak, hogy azért a moziba még elmegyünk. A *Hűtlen asszonyok* című olasz filmet vetítették. Nagyon dicsérték. A mozi után az Acélgyári Olvasó előtt elváltam Antitól. Mentem fel a hegyen. Feltűnt, hogy a Kaszinónál hárman állnak. A mostani tenispálya mellett

laktunk, a Béke úton, az amerikai részen. *(Kis-Amerikának hívták a salgótarjániak ezt a gyártelepi városrészt épületeinek szépsége és kényelme miatt, ami természetesen az évek múlásával egyre inkább, mára mérhetetlenül megkopott. – S. L.)* A kútnál, a gesztenyefa alatt kilencen álltak. Azért tudom ilyen pontosan, mert később ennyi ember jött be a kis konyhánkba. Édesanyám azzal fogadott, kerestek a pufajkások. No, anyu, szóltam, akkor csókollak, engem most elvisznek. Pár perc múlva berontottak, velük a sporttársam, a Darázs Öcsi. Kérdezik tőle: Ez a Juhász? Öcsi feleli: Ő az. Vigyétek, mondta valamelyik... Meglepetésemre a városi kapitányságon már ott volt a Ponyi Józsi is. Azzal szórakoztak velünk, hogy az orrunkat és a cipőnk orrát oda kellett tenni a falhoz, úgyhogy egy idő után már pirosnak meg zöldnek láttuk a fehér falat. Hajnalban vittek le a megyére bennünket, jegyzőkönyvezésre. Itt pofon is elcsattant. Amott csak egyszer ütöttek meg, gumibottal, mert az orrom nem ért a falhoz. Úgy gondolom, nem akartak nagyon bántani bennünket, mert egyrészt Hadadyékat akkor már agyonverték, másrészt akkor nem lett volna statáriális bírósági tárgyalás. A letartóztatásom után hat nappal már ki is mondták az ítéletet. Fellebbezési lehetőség nem volt.

Bilincsben, összeláncolva, az acélgyár orros Rába-Botond autóbusszával szállítottak fel bennünket a Fő utcára, még középen a járóban is ültek, voltunk vagy negyvenen. Nemcsak mi, letartóztatottak, hanem a tanúk, az őrzőink is, a Gál Laciék. Köztük volt Hupcsik, a rendőrnyomozó, aki védte a szocializmust, korábban pedig partizánvadász volt... Ez nem vicc. A nagynéném első férje szintén partizánvadász volt, ők ketten testi-lelki jó barátok voltak. Ilyen emberektől mit lehet várni. Amikor az ő bőréről van szó, azt mondja, inkább te tízszer, mint én egyszer. Ott volt Huszár Nanonak a fia; korábban ávós volt, '57-ben azonban már mint rendőr szerepel, később a Patyolatnál lett portás, mosólegény, vagy ilyen-olyan besztott. Kádár az első időben mind átvette a volt ávósokat; ezek voltak a pribékjei, a verőlegények, a különböző atrocitások kiagyalói és végrehajtói. *(A Terror Háza Múzeumban számos Kádár Jánostól vett „ötvenes évekbeli” idézet bizonyítja, hogy Kádár a társadalom kommunista nevelésében és meggyőzésében, nem pusztá riogatásként, előszeretettel ajánlotta az ütleget, az ökölhasználatát. – S. L.)* Ott székel a Budapesti Katonai Bíróság. A „száraz hügyszó”-ba vezettek, így hívták azt a termet, és ott tartottak egész délután bennünket. Jött két bíró, vittek kihallgatásra, semmi; végül a harmadik bíró elvállalta az ügyünket. Az itthoni elvtárs-urak, a Csehszlovákiából visszatértek nem bírták elviselni, hogy akasztás nélkül megúsztuk, ezért kétszer is hazahoztak pótnyomozásra, még a nyáron. Első alkalommal Ponyi Gyulát, Márton Imrét és engem, másodsorra már csak engem. Egyszer behoztak a zárkánkba Nagybátonyból egy erdészt, egy idős bácsit, rettenetesen összeverték a

pufajkások. Nem engedte nekik, hogy fát lopjanak, ez volt a bűne. Tanácsoltuk neki: bátyám, ha reggel jön a Homoki doktor, a másodállású rendőrségi orvos, mondja azt, hogy leesett a lépcsőn, mert különben további bajai lesznek. Az öreg úgy is tett, pedig alig bírta a száját mozgatni, úgy elagyabugyálták. Rettenetesen nézett ki. Homoki meg csak hallgatta, hallgatta, közben a feje óriásira dagadt a méregtől. Ez nem lehet igaz, ez hihetetlen, de minden hiába, úgyhogy el is sietett... Mi a tarjáni rendőrségen feltehetőleg úgy úsztuk meg a verést, hogy nem voltunk hajlandók levetni a rabruhánkat. Pesten ugyanis akadt egy rendes őrmester, aki felvilágosított bennünket, akármit mondanak nektek a kollégák, ezt a rabruhát semmi szín alatt ne vessétek le. Többet nem mondott. S mit ad Isten, amikor megérkeztünk a megyei kapitányságra, a rendőrök első dolga az volt, hogy hozták a rendőrruhát, öltözzünk át. Mi azonban megfogadtuk az őrmester tanácsát, és semmiképpen nem vetettük le a csíkos rabruhát. Így aztán nem tudjuk, miből maradtunk ki, de, őszintén szólva, nem is hiányzik.

BÖRTÖNISKOLA – NEM MINDIG ALAPFOKON

A 976.968. törzslapszámú elbocsátó levélen az alábbiak olvashatók: 1957. április 15-én fogadták be börtönbe, a Budapesti Helyőrségi Katonai Bíróság fegyver- és lőszerrejtegetés miatt tíz évre ítélte, öt évre eltiltotta a közügyek gyakorlásától, ezt a mellékbüntetést megtartva 1962. április 2-án bocsátották el a börtönből, szabadulásakor 100 forintot kapott, hazaérkezésekor köteles jelentkezni a helyi rendőri szervnél, április 4-ig, betegellátásra jogosult. Külön gépelték a dokumentumra: „Az Elnöki Tanács 1962. III. 30-án kelt ET. 0091/2/1962. sz. elhatározásával a vonatkozó ítéletek egyéb rendelkezéseinek érintetlenül hagyása mellett büntetésének hátralevő részét kegyelemből 5 évi próbaidőre felfüggesztette.”

Elgondolkodtató, hogy a korabeli hatóságok milyen felületesen, sőt nyugodtan állíthatjuk: nagyvonalúan jártak el a büneseti minősítések megfogalmazásában. A katonai bíróság 1957. április 18-án hozott jogerős ítéletében ugyanis szó sincs fegyver- és lőszerrejtegetésről, mint a szabadító levélben, ott vádként pusztán a feljelentési kötelezettség elmulasztása szerepel (köszönhetően talán a védő ügyességének). Mindenesetre, a korabeli joggyakorlat ismeretében fogalmazhatjuk meg, Juhász Attila köszönettel tartozik - bárkinek is, mert a személy kiléte megállapíthatatlan - e minősítésbeli különbségért, mivel ez az életben maradását jelentette.

- Fogságának öt éve alatt kétszer volt a Budapesti Gyűjtőfogház, egyszer a váci börtön lakója. Hogyan kezdődött rácson túli élete?

- Az ítélet után rögtön elvittek bennünket a Kozma utcai Gyűjtőbe. Az úgynevezett jobb csillagban, ott is a „jobb 2”-ben tereltek össze bennünket. Így hívták azt a helyet, ahol a befogadó működött. *(Közben kérdésemre elmagyarázza, hogy a főépület mögött állt két ház, egyik a bal, másik a jobb oldalon, ezeket nevezték csillagoknak, mert a Mercedes autógyár háromszögéhez hasonlóan három-három részből álltak, s e részlegeket folyosók kötötték össze egymással. – S. L.)* Sokan szorongtunk ott, ezért hatan kerültünk egy zárkába... Milyen nagy lehet egy zárka? Elmondom. Elfér benne egy emeletes vaságy keresztben, egy meg hosszant, és marad benne olyan hatvan-hetvencentis járóhely, ahol elfér a kübli, magyarul a WC, meg egy kis asztalka és két szék, slusz-pasz. Ha csak négyen tartózkodtunk bent, két embernek akkor is ácsorogni kellett, mert az ágyra nem volt szabad leülni, azért ránk szóltak.

Mindjárt az elején, 1957 májusában lehetett, megdöbbentő élményben volt részem. Mint házimunkás, mentünk az ebédért, s hallom, hogy valaki kiabál: Ato, Ato... Ez a becenevem, az iskolában Atonak hívtak. Nézek szét, semmi. Felnézek a toronyba, ott meglátom Olaj Géza barátomat, akivel nyolc évig együtt jártunk iskolába. Mit keresel te itt, Géza? Jól vagy, Atokám? Mit üzensz haza édesanyádnak? Mondd meg, láttál, különösebb bajom nincs, csókolom őt. Vigyázz magadra, mondta még Géza búcsúzóul. Tehát ilyen is volt: ő megismert. Külső őr volt. A karhatalmistáknál szolgált. Ide kellett volna nekem is bevonulnom, mint utóbb édesanyám mondta. Én is megkaptam rendesen a behívót, csak én akkor már a börtönben voltam. Ha bevonulok, talán én is itt örököttem volna... Hát ilyen a sors, az élet!

Az első időkben a politikai foglyok mellett köztörvényes bűnözők is voltak a Gyűjtőben, fent az emeleten, az egyik oldalon elszeparálva. Ezek között akadtak gyilkosok is. Úgy is kezelték őket. Ugyanakkor ezek az elítéltek elismerték, hogy ők nem politikai foglyok, hogy ők a forradalom szent nevével visszaélve fegyveres rablásokat és betöréseket követtek el. Persze abban a helyzetben, azok között a körülmények között nem is hazudhattak, mert valakik azonnal leleplezték volna őket. Ott ismerték egymást az emberek. Tudták, kik honnan jöttek, mit csináltak. Idegen nemigen tudott közénk férközni, hangoztatva, hogy én is ott harcoltam... Deme Attila szokott emlegetni egy jó leleplezési módszert. *(Deme Attila az állami építőipari vállalat nemzetőrségének a parancsnoka volt, egy ideje a Pofosz megyei szervezetének főtanácsosa. – S. L.)* Mondjuk azzal áll elő valaki itt nálunk, a Pofosznál, hogy ő Vácon ült a börtönben. Először megkérdezzük: mikor? Megmondja. Akkor megkérdezzük: mi volt az ebéd csütörtökön? Ha nem azt mondja, hogy gulyás két buktával, akkor biztos, hogy az illető nem

tartózkodott Vácon. Mert egy időben Vácon, csütörtökön mindig gulyás és bukta volt az ebéd. Ez annyira így volt, hogy fogadni lehetett volna rá, sőt még az OTP is fizetett volna érte. Ugyanis egyik sorstársunk, a Gundel helyettes szakácsa főzött.

– Közhelynek számító állítás: a börtön az élet iskolája. Helytállónak tartja?

– A börtönben nagyon sok kiváló emberrel ismerkedtem meg. Szerencsém volt. A nevelőtiszt, egy főhadnagy elítélteket szervezett munkára, jelentkeztem. Tizennyolc évesen, tele életerővel, üljek a zárkában? Házi-munkás lettem. Ételt osztottam, vizet hordtam, takarítottuk a lépcsőházat, az emeletet, cseréltük a tiszta meg a piszkos ruhát, szóval effélékből állt a munkám. Sok emberrel kerültem így kapcsolatba... Kikre is emlékszem igazán?... Nagy hatással volt rám dr. Gerzson Dezső orvos, egyetemi tanár, polgári gondolkodású értelmiségi. Szlovák partizánokkal került kapcsolatba, akik megértették politikai hitvallását, és a háború után katedrát adtak neki a pozsonyi egyetemen. Az 1947-es magyarországi választások után azonban, amikor a kommunista párt konszolidálta a hatalmát, Rákosiék hazahozatták. Szemináriumi dumával azonban őt nem lehetett megegyeztetni, volt véleménye. De abban a rendszerben, akinek véleménye volt, az mind ellenségnek számított. Börtönbe is zárták. Majd 1956-os ténykedése miatt ismét börtönbe került. Dezső bácsi rendszerint világnézeti dolgokról beszélt. Rengeteg dologra megtanított. Tőle hallottam először: ha vitatkozol valakivel, akkor ne a szíveddel próbálj gondolkodni, hanem a fejeddel. Miért? Mert a szívedből az érzelmek szólnak, a fejedből, az eszedből pedig az értelem; és a kettőt nem szabad összekeverni, mert abból nem lesz semmi jó, csak maszlag. Sokkal idősebb, sokkal tanultabb, műveltebb volt, mint én, mégis tegeztem, persze kellő tisztelettel.

Tegeztem Gönczöt, a későbbi államfőt. Ott nem voltak privilégiumok, hogy kinek milyen rangja volt kint, milyen területen, beosztásban dolgozott. Pados Pista bácsi Dunaújvárosból, például Kossuth-díjas mérnök, feltaláló volt, és vele is tegeződtem, a tizennyolc év körüli suhanc. Fazekas Gyuri bácsit újságíróként ismerték, a háborúból szovjet tisztként szerelt le, mint őrnagy, s ha jól emlékszem, volt a Szabad Nép főszerkesztője is. Nagyon nagy tudású ember. '56-os ténykedése miatt becsukták. Részt vett Nagy Imre kormányában, a Bibó-perben ítélték el. Vele Vácon voltam együtt, egy zárkában is. Sokat beszélgettünk a politika és a demagógia viszonyáról. Óriási volt közöttünk a korkülönbség, mégis nagyon bensőséges kapcsolat alakult ki közöttünk. Még a családi ügyeiről is mesélt nekem, például elmesélte a házassága történetét. Fogalmam sincs miért alakult ez így a kettőnk között.

A börtönben a legidősebb embertől a legfiatalabbig mindenki tegeződött. Tegezte egymást a parasztember meg a színész, a bányász meg az író,

a villanyszerelő meg a tanár. Nagyon sok értelmes szakmunkás volt közöttünk: kiváló emberek és szakemberek, akik megtanítottak, főleg bennünket, fiatalokat, a gondolkodásra, a tisztességre. Nem úgy volt az, mint ahogy a Kádár-időben mondták, hogy a börtönök tele vannak horthysta meg fasiszta katonatisztekkel, grófokkal meg bárókkal. Ha csak mi magunkat nem nevezzük annak, vagy egyéb deklasszált elemnek. Az ilyeneket nagyítóval kellene keresni közöttünk. A börtönben a nemzet intelligenciája volt: irodalmárok, művészek, meg a munkások krémje, az igazán kvalifikált szakemberek, akiket beválasztottak a munkástanácsokba, őket csukták le. A börtönben mindenki egyforma volt

- Mit gondol, miért nem a valóságot közölte a kádári propaganda? Ők ugyanis azt mondták: ellenforradalom volt. Ebben mindössze az a meglepő, hogy - mint említette Ön is - főleg munkásokkal, falusi, vagy falusi származású, főleg fiatal emberekkel voltak tele a börtönök. Miféle ellenforradalom az, ahol a szegény ember saját maga ellen fog fegyvert?

- Kádárék, a bajban elszelelt elvtárs-urak igazolni akarták magukat. Azt kellett bebizonyítaniuk, hogy Magyarországon ellenforradalom zajlott, és ezért forgatták ki az igazságot. Kádárnak ebben a hazugságban nagy a felelőssége, és ezt nem tudta lemosni magáról, de mások sem tudják lemosni róla. Kádár maximálisan kiszolgálta a szovjeteket. A mostani baloldali kommunisták próbálnak Nagy Imre köpönyege mögé bújni, hangoztatva, hogy Nagy Imre is baloldali kommunista volt. Ez tény. De amíg Kádár elárulta ezt az országot, ezt a népet, addig Nagy Imre az életét áldozta érte. Azt az embert nem tudták megtörni, kitartott a megváltozott elvei mellett: Magyarország legyen független, szabad, demokratikus állam, legyen többpártrendszer, haladjon az ország. Ez volt Nagy Imre és '56 legnagyobb követelménye és vívmánya, és ezt taposták lábbal Kádárék a szovjet szuroknyok árnyékában.

- Azok az elvek, amelyeket az előbb felsorolt, nem a szocialista társadalmi rendszerhez kötődnek, következésképpen akkor a forradalmárok kapitalizmust akartak. Egyetért ezzel az interpretációval?

- Talán furcsállja, amit mondok, de mi akkor, 18 évesen ilyesmiken nem gondolkodtunk, szocializmus legyen-e, vagy kapitalizmus. Mi akkoriban még nem sokat tudtunk az államformákról, a társadalmi-gazdasági rendszerekről. Mint fiatalok, azt akartuk, akkor is, amikor keresztül jöttünk a forradalmi Budapestre, hogy az oroszok menjenek ki az országból, legyünk függetlenek, majd mi aztán elintézzük a dolgainkat. Azért akartuk a többpártrendszert, hogy ne tudják az embereket a fal mellé állítani, mint a Rákosi-rendszerben, ellenőrizhető legyen az államhatalom. Mert ezek rögtön árulónak, sőt hazaárulónak nyilvánították azt, aki nem úgy tett, ahogyan ők

kívánták. És rögtön a hazával takaróztak. Ők voltak a haza. Azt hitték, ilyen hangzatos, demagóg dumával meg tudják a népet hülyíteni. Nem lehetett. '56 nyarán már olyan rossz volt a helyzet, annyira elfojtották az emberek véleménynyilvánítását, hogy továbbmenni már nem lehetett. Mozgolódtak a vidéki városokban is. Kevesen tudják: a budapesti tüntetés a második volt. Az első magyarországi tüntetés Debrecenben volt, még délelőtt, és itt lőttek először a tömegbe is. A budapesti megmozdulás a lengyelek melletti szimpátiatüntetésként indult, Gerőék azonban óriási hibát vétettek: megijedtek, hogy mi lesz, és a fegyverekhez nyúltak. Ez volt az utolsó csepp az elnyomatás poharába, ekkor aztán elszabadult a pokol. Nem kell csodálkozni, hogy olyan elemi erővel és egyöntetűen. De ez az egységes kiállás is éppen azt bizonyítja, hogy nem volt ellenforradalom. Egyaránt részt vett benne a városi munkásság és értelmiség, és csatlakozott hozzá a vidéki parasztság, amely a saját élelméből adott a harcolóknak, bérmentve, pénz nélkül, hogy a helytálláshoz legyen enni- és innivalójuk.

Nagy Imrének felróják, hogy begyűjtési miniszter volt, lesöpörtette a padlásokat. Azt viszont elfelejtik emlegetni, hogy amikor miniszterelnök lett, ő szüntette meg az internálótáborokat, hogy ő üzte ki a politikai életből Rákosiékat. Csak, sajnos, Rákosiék kimentek Moszkvába, eláztatták Nagy Imrét, és a szovjet politika megijedt a reformjaitól. Neki már 1953-54-ben megvoltak a koncepciói az ország átalakítására, azok az elképzelések, amiket '56-ban képviselt, csak nem adódott ideje kivitelezni. Begyűjtési miniszterként sem hadikommunizmust akart bevezetni, mint Lenin; ő a vetőmagot – bár nyilván voltak tőle független túlkapások – nem vette el, a jövő évi termés biztosítva volt. Szóval sok valótlanságot kent rá a szájha- gyomány Nagy Imrére... Szívből örülök, hogy megnyílt Budán, a II. kerületben a Nagy Imre Emlékmúzeum, amely kutatható is.

– Hogyan tett szert ezekre a történelmi ismeretekre?

– A börtönben a történelmet a fehérgyarmati gimnázium igazgatóhelyettesétől, Fekete Lászlótól tanultam. Ő tanított bennünket, fiatalokat magyarra, helyes beszédre, könyvszeretetre is. Amikor már befejeződött minden, délután, este, rengeteget mesélt a zárkában. Nem volt rádió, televízió, újság, hát beszélgettünk. Azokhoz az állapotokhoz képest a mai börtönök szanatóriumok. Mi teljesen el voltunk szeparálva a világtól, híreket nem kaptunk. Csak-hogy érzékeltessem a helyzetemet: egy évben két beszélőm volt, tíz-tíz perc, egy nyáron, egy meg karácsony előtt. Mellettem állt egy fegyőr, a rács másik oldalán pedig, a látogatók között, állandóan sétáltak az örök. Ha nekik nem tetsző dolgokról kezdtünk beszélni, leállítottak, és beszüntették a beszélőt.

– Nos, közhely ide vagy oda, nem kétséges: a börtön az egyik legjobb életiskola. Milyen további társak vésődtek be felejthetetlenül az emlékezetébe?

– A Gyűjtőfogházban Darvas Iván volt a könyvtárosunk. Később került be, nem tudhatta, milyen sokat olvasok. Ketten tolták a tróglit. Ez olyan volt, mint egy szobai dohányzó asztal, három sor könyv fért el a tetején. A könyvtáros cserélt. Odaértek a zárkánkhoz, kinyitották a taticát, és Iván beszólt: Könyvcsere, kértek könyvet? Kérünk. Mit ajánlasz? – tudakoltam. Mondja. Olvastam, felelem neki. Mond egy másik címet. Azt is olvastam. Mond még egyet, még egyet, még egyet. Azt is olvastam. Már vagy kéttucatnyi könyvnél jártunk, amikor közelebb jött a nyíláshoz, és azt mondta: Megnézem már ki ez a parasztgyerek, aki mindent olvasott. Összenéztünk, és megegyeztünk, hogy külön hoz majd nekem jó könyveket. A Nagy Imre Érdemrend átadásának az ünnepségén elmeséltem neki ezt az esetet, és kérdeztem tőle, hogy emlékszik-e. Ó, hát hogyan emlékeznék! No, mondtam erre, én voltam az a kis parasztgyerek.

Zárkatársam volt a „jobb 2”-ben Faddy Ottmár, akkor debreceni ferences rendi szerzetes, aki megtanított arra, mi a különbség a káromkodás és a durva beszéd között. Mi nem tudtuk, hogy pap, egymás között, elkeseredésünkben, jó palócosan el-elkáromkodtuk magunkat. Megmagyarázta, hogy ha a durva beszédbe Isten nevét is bele vesszük, az már káromkodás, istenkáromlás. Töretlen, igazhitű pap volt, csak a legnagyobb tisztelettel tudok rá visszaemlékezni. Azért hangsúlyozom ezt, mert volt olyan pap is, akitől megkérdeztük, miért ezt a hivatást választotta, és visszakérdezett: Láttál te már szegény és sovány papot? Nem. No látod, ezért lettem pap.

Egy időben Guba Dezsővel, Bernáth Pistivel és Almási Lacival ültem egy zárkában. Guba Dezső valamikor Kéthly Anna titkára volt, beszélt vagy öt-hat nyelvet, olaszt, ó- és új görögöt, angolt, németet. Moraviától fordított könyvet, az be is került hozzánk, a börtönbe. Ő rákényszerített bennünket, hogy angolul tanuljunk. Nyolcvan szót kellett vasárnaponként megtanulnunk. Egész héten ismételtük, aztán kikérdezte. Ha nem tanultuk meg, nagyon lehordott bennünket. Csete Pistivel, aki szolnoki pilóta volt, MÍG 17-esen repült, már kommunikálni is tudtunk. Igaz, csak mi értettük, de akkor is angolul beszélgettünk. Szabadulva aztán, mivel mással voltam elfoglalva, elfelejtettem mindent. De akkor ott ez a nyelvtanulás nagyon jó időtöltés volt. Több zárkában is tanultak angolt és németet.

Nagyon rendes kis srác volt Neszkosz Vaszilis, egy görög partizán fia. Az édesapjával jött Magyarországra, anyja Görögországban maradt, a családjuk szétszakadt. Vaszilis nem sokkal a forradalom előtt több társával – voltak köztük magyar fiatalok is – haza akart térni, az utolsó pillanatban azonban az egyik társuk bejedit. Erről ők nem tudtak, és terv szerint felszálltak a szombathelyi belföldi repülőgépjáratra azzal a céllal, hogy eltérítik Ausztriába. Mikor megadták egymásnak a jelet, csodák csodájára az utasok ellenük

fordultak, fegyver volt mindenkinél, az ÁVO szállta meg a gépet. Sorra lelövöldözték őket. Vaszilisz kilenc lövést kapott, de életben maradt. Társainak nagyobb része meghalt.

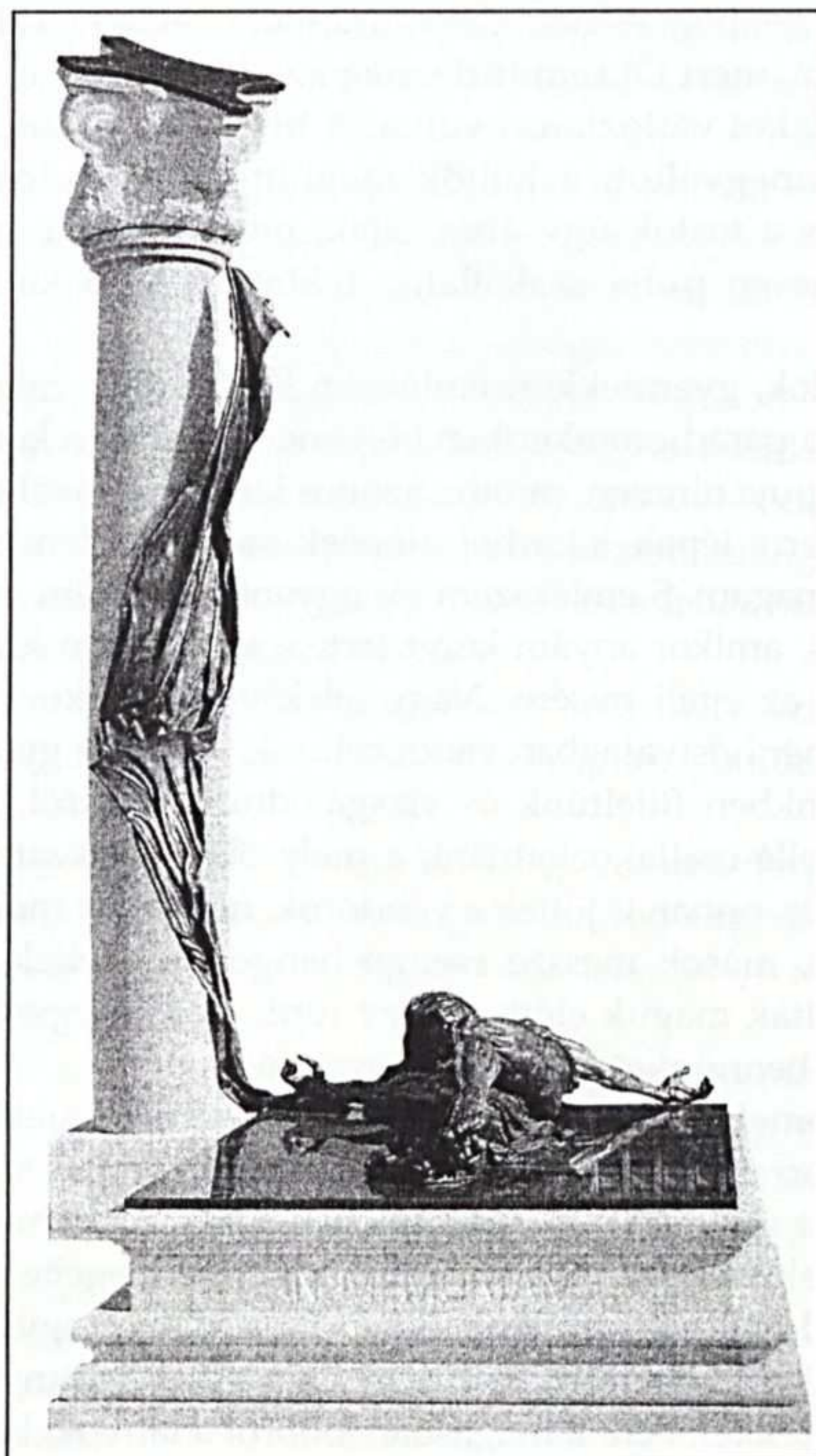
Együtt voltam Fónay Jenővel, a későbbi Pofosz alapító elnökével. Fiatal mérnök volt, a Széna tériekkel harcolt. Halálra ítélték. Heteket töltött a Kisfogház siralomházában. Egyszer jöttek érte is, és kivitték az akasztásra. A bitófa alatt tudta meg, hogy kegyelmet kapott. Ahogy elmesélte nekem: Tudod, el se jutott a tudatomig, amit mondtak. Megkérdezték: Fónay megértette? Igen, mondtam, megértettem, csak még most se tudom, hogy miért kell meghalnom. Akkor mondták újra: Maga nem hal meg, maga kegyelmet kapott.

Emlékszem Nagy Jóskára, a határőr tisztre. Azért csukták le, mert mint határőrparancsnok nem fordította vissza 1956-57-ben a disszidálókat. Vele együtt letartóztatták a feleségét is, bűnpártolásért, mert tudott az őrizetlen határról, mégsem jelentette... Nagyon sokat pingpongoztam Kádas Gézával, az Európa-bajnok úszóval; ezt a játékot megengedték Vácon.

Zárkatársam volt Kunszabó Feri, az író, aki a hatvanas években kultúrosként Salgótarjánban dolgozott. Vácon egy emeleten, egy osztályon voltam Lénárt Bandival, aki a Salgótarjáni Gépipari Technikumban tanított. Ott volt Beda Józsi bácsi Nagybatonyból, aki az angol nagykövetségtől kért segítséget a tarjáni pufajkás sortűz idején; Solymosi ezredes, az esztergomi páncélos hadosztály parancsnoka; Almási Laci barátom, Károlyi Gyurka Óbudáról, Sallai Gabi, kiváló moterszerelő szakemberek mind... És még mennyi nevet említhetnék... Ott voltak az én acélgyári váltótársaim is: Ponyi Jóska, Óvári Dodi bácsi, Márton Imre, Ponyi Gyuszi... A motorüzemben dolgozott egy sokak által ismert tarjáni, Jecszenik Bandi is, aki a nagybatonyi szolgáltató vállalat fegyveres üzemőrségének a parancsnoka volt. Neki a börtönben is voltak komoly összezördülései. Különösen azokkal, s volt bent közülük egy-kettő, akik fegyveres rablást követtek el a forradalomban, és dicsekedtek vele. Az egyik ilyen alkalommal Eses Robival, ez a rendes neve, szólalkozott össze, és össze is verekedtek. Eses Robi VIII. kerületi vagány volt, azt gondolta, ő találta fel a spanyolviaszt, mit neki egy vidéki gyerek, az ő fellépése lehengerli. Rossz lóra tett, mert Bandi lepofozta, erősebb volt. Volt viszont a Robinak egy barátja, a kis Gonosz, Kovács István, segédmunkásként dolgozott mellettem a műhelyben. Ez a Robi bűntársa volt, és egy fél téglával akarta Bandit leütni. Akkor léptem közbe. Gonosznak adtam egy nagy pofont, ettől aztán letett a szándékáról, és abamaradt a verekedés. Bandi a börtönben is fellépett, ha az igazságérzete úgy kívánta. Én megértettem őt, akkor is, amikor hazajöttünk, és őt újra lecsukták.

– Ahogyan én tudom: Jecsmenik valamelyik gyárban dolgozott, a rendőrség besúgókat állított rá, és a forradalom tizedik évfordulójának évében egy, az öltözőszekrényéből előkapart verséért visszavitték a börtönbe. Így lett visszaeső... Besúgókkal találkozott-e a börtönben?

– Valóban, közöttünk is voltak besúgók, börtön nyelven: vamzerek. De ezek, legalábbis úgy hiszem, nem igazán tudtak ártani nekünk. Rendszerint tudtuk, kik azok, vagy legalábbis sejtettük, és előttük nem beszéltünk kényes dolgokról. Az ember rájön, hogy kiben lehet megbízni, kiben nem. Pszichológia. Csak figyelni kell a viselkedését, a kérdéseit, a szavait.

Áldozati emlékmű (1995)